

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТSTUDY OF THE IMAGE OF THE FUTURE:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

У статті подано огляд теоретико-методологічних підходів до дослідження образу майбутнього у картині світу особистості. Акцентовано, що в умовах кардинальних трансформацій усіх сфер життя, що відбуваються у нашій державі, концепт «майбутнє» набуває ключового значення в індивідуальній та суспільній свідомості. Незахищеність не лише перед майбутнім, а й перед «тут і зараз» відбивається і на ставленні особистості до майбутнього, яке описується в термінах невизначеності та непередбачуваності.

Проведено розгляд основних наукових векторів дослідження образу майбутнього особистості, зокрема філософського та соціологічного. Розглянуто психологічні теорії, що дають змогу вивчати конструювання образу світу майбутнього в конкретному індивідуальному контексті. Проаналізовано засади класичних психологічних теорій, а саме: глибинна психологія (К. Г. Юнг, М. Малер), соціально-конструкціоністський підхід (Л. Виготський), підход до часової перспективи (Ф. Зімбардо). Висвітлено феномен темпоральності у конструюванні майбутнього, зокрема дослідження психології часу та психологічного підходу, спрямованого на вивчення майбутньої тимчасової перспективи в контексті вікової специфіки (Б. Цуканов, З. Кіреєва). Представлено переваги конструювання образу світу майбутнього через особливості індивідуально-психологічних репрезентацій особистості за допомогою психосемантичних методів (теорія особистісних конструктів Дж. Келлі, гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Ворфа та психосемантичний підхід Дж. Фодора).

Показано, що підґрунтя розглянутих теоретичних положень формує певну методичну спрямованість підходів до вивчення образу майбутнього. Підкреслено, що, незважаючи на широке коло досягнень у вивченні образу світу майбутнього в психології, цей образ як сукупність репрезентацій потребує розкриття своєї сутності: як ієрархія репрезентацій і як взаємовідношення між ними. Показано, що мають суттєве значення і є надзвичайно назрілими емпіричні дослідження предикторів формування образу світу майбутнього.

Ключові слова: образ майбутнього, психологія часу, тимчасова перспектива,

індивідуальні репрезентації, психосемантичний підхід.

The article provides an overview of theoretical and methodological approaches to the study of the image of the future in the image of the world of the personality. It is emphasized that in the conditions of radical transformations of all spheres of life, which taking place in our country, the concept of "future" acquires a key importance in individual and public consciousness. Insecurity not only before the future, but also before the "here and now" is reflected in the individual's attitude to the future, which is described in terms of uncertainty and unpredictability.

A review of the main scientific vectors of research into the image of the future of the personality, in particular, philosophical and sociological. The psychological theories have been examined, which allow studying the construction of the image of the future world in a specific individual context. The fundamentals of classical psychological theories were analyzed, including the deep psychology (K. G. Jung, M. Mahler), the social constructional approach (L. Vygotsky), the approach to the temporal perspective (F. Zimbardo). The phenomenon of temporality in the construction of the future is shown, in particular, studies of the psychology of time and the psychological approach aimed at studying the future temporal perspective in the context of the age-specific (B. Tsukanov, Z. Kireeva).

The advantages of constructing an image of the future world through the peculiarities of individual psychological representations of the personality using psychosemantic methods are presented (the theory of personal constructs by J. Kelly, the hypothesis of linguistic relativity by E. Sapir and B. Whorf, and the psychosemantic approach by J. Fodor).

It is shown that the basis of the considered theoretical provisions formed a certain methodical orientation of approaches to the study of the image of the future. It is emphasized that despite the wide range of achievements in the study of the image of the future world in psychology, this image as a set of representations needs to reveal its essence: as a hierarchy of representations and as a relationship between them. It is shown that the empirical studies of the predictors of the formation of the image of the future world are of significant importance and are extremely ripe.

Key words: image of the future, psychology of time, temporal perspective, individual representations, psychosemantic approach.

УДК 159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.27>

Добриніна І.В.

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Актуальність вивчення проблеми визначається тим, що представленість образу майбутнього у структурі самосвідомості особистості, серед яких важливу роль займає структура «Я-майбутній», дає змогу прогнозувати розвиток та поведінку особистості в контексті різних життєвих обставин, досліджувати ставлення до сьогодення як до втілення минулого та джерела майбут-

нього, дає можливість осмислення життєвого шляху в широкому часовому та соціокультурному контекстах відповідно до її цінностей, смислів, обмежень та можливостей, тобто до реалізації нової цілісності у реальній життєдіяльності.

В умовах кардинальних трансформацій усіх сфер життя, що відбуваються у нашій державі, концепт «майбутнє» набуває

ключового значення в індивідуальній та суспільній свідомості. Розгортання на території України повномасштабних військових дій призвело до того, що життя кожного громадянина, який проживає у нашій державі, опинилося у смертельній небезпеці, а індивідуальний часовий горизонт планування став гранично короткотерміновим. Незахищеність не лише перед майбутнім, а й перед «тут і зараз» відбивається і на ставленні особистості до майбутнього, яке описується в термінах невизначеності, непрозорості та непередбачуваності. Стурбованість стосовно майбутнього люди, перш за все, пов'язують не з реалізацією своїх ідеалів, а й із побоюваннями щодо майбутньої долі своїх дітей, унуків, за майбутнє людства [6]. Саме тому поняття «майбутнє» набуває провідного значення не лише як наукова категорія, а й стає ключовим у повсякденній свідомості.

Основними науковими векторами дослідження образу майбутнього особистістю можна вважати філософський, соціологічний та психологічний. Занепокоєння нестабільністю сучасного життя надає феномену майбутнього глибокого метафізичного смислу, який безпосередньо стосується філософсько-етичних уявлень людини [3; 8].

За визначенням В. С. Даценко, розуміння філософами майбутнього в його різних аспектах залежить від загальної концептуалізації проблем часу, і кожна концепція часу з тих, що склалися й набули визнання у філософії, має свій образ майбутнього і викликає свої питання щодо його онтологічного і епістемологічного статусу. Авторка каже про майбутнє як про особливий тип існування, як про буття, яке характеризується неповнотою, незавершеністю й відкритістю, і зазначає, що вказаних характеристик немає у минулого, вони частково присутні, але втрачаються в теперішньому [4].

Що стосується соціологічного вектору вивчення образу майбутнього, то, деталізуючи змістові та часові складники образу майбутнього, Є. І. Головаха розробив теоретичну схему, складовими частинами якої виступили життєві плани, життєві цілі та відповідні їм рівні домагань і вікових очікувань, ціннісні орієнтації особистості. Таке розуміння образу майбутнього дає змогу підійти до вивчення основної функції життєвої перспективи – регулятивної і розкрити співвідношення планів та цілей, за допомогою яких людина може втілити свої життєві цінності, при цьому заважаючи або перешкоджаючи наслідкам очікуваних утрат [2].

Інтерес до феномену образу майбутнього у психологічній науці виник досить

давно і яскраво простежується у різних психологічних школах та методологічних напрямках.

К. Г. Юнг висвітлював процес побудови власного майбутнього як своєрідний момент інтуїції, тобто сприйняття можливостей, які утримуються у ситуації [16]. За М. Малер теперішнє стає минулим, а минуле – теперішнім. Ці дії є невід'ємною частиною фази воз'єднання [21], коли ставлення дитини до матері схоже зі ставленням до перехідного об'єкта. Віддаляючись від матері, дитина контролює її присутність або відсутність: присутність матері являє собою теперішнє, психічна репрезентація матері, коли її немає, – минуле, а очікування повернення до неї – майбутнє.

Проблематика соціального конструювання реальності, закладена Л. С. Виготським, слугує фундаментом для осмислення психології образу майбутнього і побудови нових принципів психології даного феномену. Соціальна реальність, соціальна взаємодія розглядаються Л. С. Виготським не як сукупність матеріальних умов, а як сукупність думок, ідей, цінностей [20]. Цей напрям дослідження образу майбутнього простежується в роботах О. Н. Леонтьєва (модель образу майбутнього), О. В. Посацького (особливості образу майбутнього в юнацькому віці) [12] та ін.

Сучасна психологія все активніше спрямовує свій фокус на дослідження майбутнього, адже, за справедливим визначенням І. С. Поповича, сьогодні відбувається парадигмальний поворот у науці, яка спрямовується від вивчення того, що існує, до вивчення того, що виникає [11]. Учений зазначає, що в останнє десятиріччя бурхливими темпами розвивається психологія конструювання майбутнього – одна з наймолодших галузей соціальної психології, і неабиякої актуальності набуває феномен темпоральності.

Ф. Зімбардо розглядає часову перспективу як фундаментальний процес індивідуального і соціального функціонування. Згідно з Ф. Зімбардо, часова перспектива – це несвідомий процес, у результаті якого неперервний потік особистого і соціального досвіду розподіляється по часових категоріях, або рамках, які допомагають упорядковувати, узгоджувати і надавати сенс подіям [23]. Як зазначає Ф. Зімбардо, індивідуальна тенденція акцентувати ту чи іншу часову рамку виробляє стійке часове вподобання, унаслідок якого деякі індивіди будуть більше орієнтовані на майбутнє, інші – більше орієнтовані на теперішнє чи минуле. Однак поєднання часових орієнтацій буде адаптивним і оптимальним для психологічного та фізіологічного здоров'я

індивіда лише у разі гнучких переходів від однієї часової орієнтації до іншої залежно від вимог ситуації, наших потреб і цінностей [22].

Важливі дослідження психології часу було проведено в одеській школі Д. Г. Елькіна – Б. Й. Цуканова. Д. Елькін визначив два рівні моделювання часу в психіці людини: безпосереднє моделювання часу (на рівні першої сигнальної системи) та опосередковане моделювання часу (моделювання на рівні другої сигнальної системи). Б. Цуканов побудував цілісну концепцію психологічного часу на основі експериментального виміру його одиниці. Як показали дослідження Б. Цуканова [14], кожний індивід у структурі психіки має власну одиницю часу (τ – тау), що протягом життя не змінюється.

Послідовниця Б. Й. Цуканова З. О. Кирева, досліджуючи час як детермінанту онтогенетичного розвитку свідомості, встановила, що відображення сутності темпоральної дійсності у свідомості в онтогенезі може також відбуватися у трьох взаємопов'язаних напрямках: репрезентації метричних властивостей часу (тривалість), топологічних властивостей часу (безповоротна послідовність протікання подій із минулого через сьогодні у майбутнє) і репрезентації для орієнтування у часі. Застосовуючи комплексний, системний, віковий, індивідуальний та особистісний підходи до вивчення часу та його властивостей, у роботі продемонстровано гетерохронність процесу пізнання часових властивостей індивідуальною свідомістю [7].

Визначається психологічний підхід, спрямований на вивчення майбутньої тимчасової перспективи та планування життя особистості в контексті вікової специфіки, створення типологій особистості на основі сприйняття свого майбутнього та використання образу майбутнього в контексті суб'єктивної картини життєвого шляху особистості у психокорекційній та психотерапевтичній практиці (практично орієнтований підхід).

За Т. В. Кравченко образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і цілком залежить від неї самої. Тому цілком правомірно стверджувати, що потреба впливати на майбутнє виступає одним із провідних механізмів індивідуальної активності, який визначає напрям і характер її дій. Людина сама творить своє майбутнє, що є для неї «полем», знання, яке конструюється й моделюється нею самостійно, справляючи вагомий вплив на те, що вона думає і робить сьогодні (мета, яка стосується майбутнього, визначає теперішню поведінку людини) [9]. Образ майбут-

нього – це складне інтегральне утворення, яке включає у себе ціннісні орієнтації, життєві плани, засвоєні стереотипи і настановлення, елементи рефлексії і самооцінки, емоційне ставлення до майбутнього [1]. Ю. М. Швалб вважає, що поряд із цільовими структурами в образі майбутнього мають місце структури очікування. Обидва типи структур взаємодіють і наділені своїм змістом [15].

У наших дослідженнях ми розглядали, як відбувається конструювання образу світу майбутнього, можливості його представленості через особливості індивідуально-психологічних репрезентацій особистості за допомогою психосемантичних методів [5]. Методологічним підґрунтям використання саме цих методів є теорія особистісних конструктів Дж. Келлі, гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сапіра та Б. Ворфа та психосемантичний підхід Дж. Фодора.

Дж. Келлі, автор теорії особистісних конструктів, одним із перших спробував вийти на аналіз особистості через характеристики її когнітивної сфери у структурі особистісного досвіду з позицій конструктивного альтернативізму. Згідно із цією теорією, люди, поступово наближуючись до розуміння реального світу, відрізняються інтерпретаційними схемами подій [13]. Особистісний досвід суб'єкта в когнітивному розумінні передбачає урахування фіксованих форм досвіду (те, що людина засвоїла в минулому), оперативних форм досвіду (те, що відбивається в ментальному досвіді людини в актуальний момент часу), а також потенційних форм досвіду (те, що з'явиться в ментальному досвіді як новоутворення у майбутньому). Відповідно, інформація, яка знаходиться у минулому досвіді суб'єкта, має значення не лише сама по собі, а й по відношенню до нинішнього і майбутнього досвіду.

Відповідно до позиції Дж. Келлі, перший крок людини на шляху передбачення і контролю свого життєвого досвіду – це тлумачення подій. Людина сприймає, інтерпретує й оцінює дійсність на підставі певним чином організованого суб'єктивного досвіду, представленого у вигляді системи понятійних моделей, які вона створює і потім намагається пристосувати до об'єктивної реальності, – особистісних (властивих конкретній людині) конструктів.

Осмисленість життя Дж. Келлі пов'язує з його часовою динамікою, зі здатністю бачити теперішнє у минулому і майбутнє у теперішньому [10].

Для визначення часових репрезентацій особистості в рамках психосемантики особливо значення набуває мова як певна

знакова система та продукт суспільства. У кожній мові міститься своєрідний погляд на світ, і відмінність між картинами світу тим більше, чим більше різняться між собою мови. Б. Ворф стверджує, що система кожної мови – це не просто репродуктивний інструмент для вираження ідей у словах, а радше формувальник ідей, програма й путівник для розумової активності індивіда, для його аналізу вражень, для його синтезу власного розумового запасу. Ми членуємо світ на категорії та типи згідно з граматикую нашої рідної мови [17].

Е. Сепір говорить про те, що мова цілком проникає у безпосередній досвід, що будь-який наш досвід (реальний чи потенційний) просякнутий вербалізмом, що між мовою і досвідом відбувається постійна взаємодія. Взаємопроникнення (interpenetration), на якому акцентує вчений, означає не лише проникнення мови в безпосередній досвід, а й навпаки – проникнення безпосереднього досвіду в мову, вплив досвіду на мову [19].

Гіпотеза мови мислення була вперше сформульована Дж. Фодором, який є автором слова «психосемантика». Учений при цьому дотримується «методологічного соліпсизму»: процеси мислення мають доступ не до справді семантичних, але лише до формальних властивостей репрезентацій [18]. За задумом Дж. Фодора, репрезентації характеризуються формально-семантичними і причинними властивостями, причому останні властивості, або «ролі», чутливі до перших – самі поняття для нього причиннорелевантні. Він уважав, що поняття слід індивідувати за причинною роллю в системі установок, оскільки поняття, що індивідуються за їхньою роллю в дискурсі, виявляються занадто нестабільними і змінюють сенс залежно від контексту. Семантика для мови мислення задається постулатами значення, що не залежать від лексики і виражаються у логіці першого порядку.

Необхідно підкреслити, що універсальні постулати значення у психосемантиці Дж. Фодора можуть мати як несвідомий, так і свідомий статус, і цим вони відрізняються від репрезентацій, які завжди представляють експліцитно. Це пов'язано з тим, що структурою репрезентацій пояснюються причинні властивості станів, адже репрезентації – це медіатори між відчуттями і діями.

Наукові результати вивчення процесів прогнозування майбутнього, дослідження образу бажаного життя, обґрунтування психологічних практик конструювання майбутнього, життєвих завдань, завдяки яким особистість моделює майбутнє, досягаючи самоздійснення, актуалізують необхідність

експериментального дослідження проблеми образу майбутнього. Незважаючи на широке коло досягнень у вивченні образу світу майбутнього в психології, цей образ як сукупність репрезентацій потребує розкриття своєї сутності: як ієрархія репрезентацій і як взаємовідношення між ними. Мають суттєве значення і є надзвичайно назрілими емпіричні дослідження предикторів формування образу світу майбутнього, зокрема як передумови не розглядалися соціально-демографічні чинники, такі індивідуально-психологічні якості, як актуальні несвідомі тенденції та особистісні риси.

Нами визначено основні методологічні засади, на які ми далі спиралися під час дослідження феномену образу майбутнього особистості, а саме: фундаментальні положення глибокої психології, принципи соціально-конструкціоністського підходу, досягнення теоретичних підходів до часової перспективи, напрацювання на основі гіпотези лінгвістичної відносності, положення теорії особистісних конструктів, здобутки психосемантичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гавриловська К. П., Пелешок Г. Динаміка образу майбутнього у студентів психологічних спеціальностей протягом навчання у ВНЗ. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*. 2016. № 8. С. 39–41.
2. Головаха Е. И. Революция ожиданий в украинском обществе: опыт применения индекса социальных ожиданий до и после президентских выборов 2004 г. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2005. № 6 (80). С. 39–44.
3. Горбунова В. В. Структура психосемантичного дослідження. *Соціальна психологія*. 2007. № 1 (21). С. 170–178. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4031/>
4. Даценко В. С. Майбутнє як філософська проблема. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. № 11 (1). С. 21–31.
5. Добриніна І. В., Кременчуцька М. К. Образ майбутнього: конструювання та репрезентація. *Психологія та соціальна робота*. 2020. Вип. 2 (52). С. 84–95.
6. Каліщук М. М. Базиси реалістичного співвіднесення психолога-консультанта зі світом в умовах війни *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2022. № 33-72 (2). С. 79–86.
7. Кіреєва З. О. Час як детермінанта онтогенетичного розвитку свідомості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 36 с.
8. Кожем'якіна О. М. Довіра до майбутнього людини ХХІ століття. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2013. № 1 (7). С. 142–150.
9. Кравченко Т. В. Образ майбутнього як фактор особистісного самовизначення старшо-

класників *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. № 1 (15). С. 36–44.

10. Назарук О. М. Особливості підходів вивчення життєвого простору особистості та її досвіду. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. Вип. 24. С. 91–96.

11. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Херсон, 2017. 541 с.

12. Посацький О. В. Особливості образу майбутнього в юнацькому віці. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка*. 2004. Т. 6. Вип. 3. С. 264–272.

13. Токарева Н. М. Теоретичний аналіз проблеми моделювання особистісних конструктів у парадигмі когнітивно-соціальної персонології. *Наука і освіта*. 2014. № 1. С. 55–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_1_12

14. Цуканов Б. И. *Время в психике человека* : монографія. Одеса : Астропринт, 2000. 220 с.

15. Швалб Ю. М. *Психологические модели целеполагания*. Киев : СтилоС, 1997. 240 с.

16. Юнг К. Г. *Нариси щодо символіки самості*. Астролябія, 2019. 432 с.

17. Boniwell I. Balancing Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. *Positive psychology in practice*. New Jersey : John Wiley & Sons, 2004. P. 165–178.

18. Fodor J. In *Critical Condition*. Cambridge, MA : MIT Press, 2000. 213 p.

19. Lee Penny. Language in Thinking and Learning: Pedagogy and the New Whorfian Framework. *Harvard Educational Review*. 1997. № 67 (3). P. 430–472.

20. Newman S. Vygotsky, Wittgenstein, and sociocultural theory. *Journal for the theory of social behaviour*. 2018. № 48.3. P. 350–368.

21. *The Psychological Birth of the Human Infant. Symbiosis and Individuation*. By Margaret S. Mahler, Fred Pine, and Anni Bergman. New York : Basic Books, Inc., 1975. 308 p.

22. Zimbardo P. G. Just think about it: Time to take our time. *Psychology Today*. 2002. P. 62.

23. Zimbardo P. G. & Boyd J. N. Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. № 77. P. 1271–1288.